

Слађана Ристић Горгиев

ПОЈАМ ЛЕПОГ У ВИЗАНТИЈИ

Целокупна настројеност човековог живљења као да је неповратно окренута ка лепоти.... Због чега толико за лепотом трага човеково око, и шта је то у лепоти чиме човекова душа чежњиво наслађује? Навикли смо да појам лепог везујемо само за чулни свет, а њену најузвишенију манифестацију сагледавамо у уметности.

Изразито теоцентрични византијски поглед на свет није могао појам лепоте да заустави на чулном, него је трагао за самим извором или Источником лепоте. И пре Византије, антички филозоф Платон указује, да ми који смо оковани чулним светом неприродно раздвајамо појам лепоте (τὸ καλόν) од појма доброте (τὸ ἀγαθόν) и истине (ἡ ἀλήθεια), и да се он само у нашем заробљеном духу везује за чулни свет. Када се користе појмом лепоте, византијски мислиоци га најмање везују за чулни свет. Лепота света била би код њих само један од видова у коме се огледа најузвишенија божја лепота. Видљива лепота па макар и савршена није била граница тежњи хришћана. Они се нису посебно бавили лепотом као естетским појмом већ она у Византији поседује и онтолошку димензију, тако што се појављује као једна од бескрајних божјих енергија и имена.

Када говоре о лепоти византијски филозофи најчешће праве разлику између истинске или апсолутне лепоте (τὸ κάλλος τὸ ἀληθινόν), с једне стране, и привидне лепоте или оно што означавају појмом прекрасно (τὸ καλόν καλός) с друге стране. Све ово указује на чињеницу да је лепота у византијској мисли хијерархична. Свет је сачињен од мноштва ствари који се разликују по степену лепоте. Једна лепота уступа место узвишенијој, и тако нас по природи ствари упућује ка надсуштинској лепоти (ὑπερούσιον καλόν).

Уопштено говорећи у делима Византијских отаца и мислиоца може се говорити о постојању два основна облика лепоте. То су лепота тварног (створеног) и нетварног (нествореног) света. То никако не значи да су створена и нестворена лепота бескрајно раздвојене и да не стоје ни у каквој вези. Творевина у себи носи одраз лепоте свога Творца. Оваплоћењем Логоса нестворена божја лепота улази у свет. Она се кроз благодат Духа светога изражава у човековом телу, души у његовом стваралаштву.

Поштујући хијерархичност лепоте Византинаца, може се казати да су они појам лепоте у створеном свету најчешће користили кроз неколико основних форми. То би најпре била лепота света и природе, затим лепота тела, лепота душе, лепота у уметности, која своје најузвишеније стваралаштво пројављује у лепоти живљења. Лепоту у нествореном свету Византинци су сагледавали кроз лепоту небеских бића односно чинова небеске хијерархије и коначно кроз лепоту самога Бога, из кога произилази и који је узрочник свакојаке земаљске лепоте.

Лепота света и природе. Лепота света је за византијске мислиоце важан доказ божјег присуства. Свет је у целокупној својој многообразности божја творевина, зато је он прекрасан и хармоничан. Атинагора Атински каже “Дивећи се лепоти света, човек се узноси ка своме уметнику...”¹

Логос је открио истинску лепоту коју раније нико није могао сагледати, та лепота је заложена у целом створеном свету, у различитим видовима биљака и животиња. Творевина и природа у себи садрже јединство и сврховитост. Но при том се не сме заборавити да је материјална лепота само знак, сигнал и доказ присутности Бога у свету. Византијска патристика указује на то да земаљска лепота облагорођује човекову душу, и да није грех радовати се лепотама овога света ако се у њима слави стваралачка сила божја. У природи се може осетити величанство божјег присуства. Али без обзира на ту чињеницу неки врхунски подвижници су одвраћали своје погледе од лепоте прекрасних предела. Један светогорски монах је једини прозор у својој ћелији затворио великом иконом и то баш у тренутку када су предели били окупани лепотом. Када су га упитали зашто то чини, одговорио је да у њему нема ни мало жеље да гледа лепоту овога света. “Душа осећа лепоту овога света али када је рањена божанском лепотом, непрестано сања о њој о бољем и лепшем свету. Ова божанствена носталгија је добро позната свим људима”.²

Лепота тела. Византијци нису порицали ни лепоту људскога лица и тела. У природној лепоти тела они су налазили храм душе. Зато су с негодовањем устајали против било каквог скрнављења или обесчашћења савршеног људског тела. У том смислу су осуђивали и тежњу људи да улепшавају своја тела раскошном гардеробом, драгоценостима и козметиком јер се на тај начин умањује природна лепота човековог тела а узбуђују непотребне страсти. Отеловљењем Логоса и васкрсењем Исуса Христа, тело добија достојно место у хришћанству. У односу на античку дихотомију која се огледа у строгој раздвојености тела и душе где се тело одређује као тамница душе, код Византијских мислиоца налазимо апологију савршеног тела. Постоје недоумице око таквог приступа и често се особито Византијској патристици приписује аскетика која се тумачи као умртвљење тела. Основни смисао аскезе Светих отаца није у умртвљењу тела већ у његовом прочишћењу и преображењу односно у његовом улепшавању

¹ PG 6, 921 A

² Старац Варсенуфије, Беседе, Смедерево, 1990, 61-62.

божанским енергијама. “Истинска лепота је сведочанство божанске премудрости, зато дозволимо несебичну насладу том лепотом без њеног безморалног искоришћавања. Али греховност човека, његова самовоља и глупи укус пореметили су у човеку истинску лепоту, по сили тога неопходно је њега расветлити, очистити...”¹

Божја стваралачка сила је по Клименту Александријском створила и човеково тело по законима лепоте и симетрије. Св. Климент сматра да су улепшавање и раскошна одећа, ствари које не успевају да замене истинску лепоту. Свети старци су у Византијском подвижништву прекрасни иако се не облаче лепо. Украси и кинђурења само затамњују истинску лепоту заложену у човековој природи. Кроз тело преображеног човека као да исијава и зрачи божанска лепота, јер је он улепшан небеским хаљинама. “Лице истинскога светитеља излучује сјај Логоса који задивљује све својом лепотом”² С друге стране познат је случај једног Аве који је пришао блудници и нетремице посматрао њено лице, задивљен чињеницом колико чак ни грех блуднице није могао да на њеном телу уништи траг лепоте њеног Творца.

Лепота душе. Узвишенији облик лепоте Византинци налазе у души. И док је телесна лепота видљива, лепота душе је невидљива и скривена. Истиниту лепоту треба тражити у морално савршеној души. Бог је дао човеку чисту и прекрасну душу. А како је она створена по слици Божјој она је и сама умешана у ту лепоту. Под дејством греха душа губи ту првосаздану лепоту. Смисао и циљ стицања врлине је духовно украшавање које омогућава души повратак првосаздане лепоте.. “ Само тада ја признајем твоју лепоту када ти њен лик сачуваш чистим, само тада ћу поштовати у теби лепоту- истински прволик прекрасних ствари”.³

Лепота душе се пројављује у врлини и нераскидиво је повезана са добрим, а смисао доброте и лепоте јесте да се човек уподоби Богу. Тада човек постаје истински леп. Јустин Филозоф каже: “Ако пођеш за мном, неукрашеном, украсићеш се не брзопролазном и трулежном лепотом, него украсима вечним и прекрасним” (ПГ 6, 461 ЦД). Пут ка богопознању остварује се кроз самопознање. Ко жели да упозна Бога треба да се одвоји од чулног света, и да усмери свој дух ка самоме себи, ка својем сопственом бићу где се налази образ божји. Преко своје душе човек може да се издигне од божјег образа у себи до самог божанског првообраза, до његове прекрасне чистоте и лепоте. По св. Григорију Ниском душа човекова је снабдевена урођеним кретањем према невидљивој лепоти⁴. У кретању ка невидљивој лепоти душа се укључује у стваралачки чин преображаја свога бића. Она постаје уметник.

¹ Kliment Aleksandrijski, Protr, 49, 2.

² Kliment Aleksandrijski, Strom. VI, 104, 1.

³ Kliment Aleksandrijski. Protr. 49, 2.

⁴ PG 44, 769 D.

Лепота у уметности. По тврђењу св. Василија Великог, Господ Бог који ствара чудеса је први уметник. Лепота у уметности, сматрају свети Оци Византије, треба да буде као и сама творевина симболичка и да сведочи о хијерархијском устројењу света. Не пренебрегавајући чулне ствари она мора у њима да наговести присуство натприродног начела. Уметник треба да се кроз смиреноумље својим делом што више приближи архетипу и Апсолуту. Зато циљ византијског стваралаштва није да се остане у сфери естетског уживљавања у дело које ствара уметник. Лепота у уметности није ништа друго него само путоказ и симбол. Најузвишенији стваралачки принцип уметности јесте умеће живљења које се огледа у лепоти живљења. Уметност мора да побуђује порив ка стваралачком преображавању живота. За основни циљ сликања св. Василије поставља уздизање душе човекове, очишћење од њених страсти, и најзад духовно преображење на путу према апсолутној лепоти. “Уметничка дела не подражавају једноставно само оно што се види, него усходе према суштинама смисла из којих се састоји сама природа.”¹

Лепота у природи и уметности нема сама по себи вредност, већ се њена вредност састоји у томе да нас подсети и покрене ка оној лепоти која поседује онтолошку вредност. Тако се у византијској уметности говори о лепоти храмова, лепоти псалмопојаца, о лепоти мисли која је скривена у Јеванђељу. Али сва та лепота па чак и иконосликарство које је најчешћи уметнички израз у Византији није ништа друго него симбол праве лепоте. “Штовање упућено икони доспева до праобраза, а праобраз (прволик, прототип), је оно што је на икони изобразено...”²

Лепота живљења. Постиге се у сусрету душе са божјом лепотом. Тај сусрет остварује се кроз молитву, веру и љубав који чине гносеолошке путеве познања у хришћанству. Тако се постиже посебан вид духовног стања које византијска патристика назива умозрење. “Ум, створен по лику Најбољега, док се причешћује колико му је то могуће, Праликом и сам пребива у лепоти. Ако се макар мање удаљи од тог узвишеног подобја он се лишава Лепоте у којој је пребивао. Ум се украшава одражавањем прволике лепоте, као огледало које изображава црте онога што се у њему огледа. Лепота ума се огледа у читавом човековом склопу, тако да у свему сразмерно тече општење са истинском лепотом и посредством узвишеног ума украшава се и све оно што непосредно следи за њим.”³ И не само ум него и срце, воља односно комплетно човеково биће бива обасјано божјом Лепотом.

При сусрету са божјом лепотом у својеврсној синергији спајају се човекова тварна и божја нетварна природа, што се означава као стање

¹ Vasilije Veliki, En. V, *, I, A. F. Loseva - PMEM, t. 1, 225.

² J. Дамаскин, Источник знања, Никшић, 1997,326.

³ Sv. Grigorij Niski, vidi G. Florovski, Vizantijska estetika, Sv. Simeon Mirotocivi, 246.

обоготворења или обожења. (θέωσις). Кроз обожење душа долази до познања своје природе и свога циља. У обожењу човековог бића Византијски оци налазе врхунац лепоте живљења.

Лепота небеских бића. У византијској патристици “постоји и горњи, небески свет, чија се лепота не да ни замислити. Предукус не могу да осете само свети људи. Небески свет је остао нетакнут у својој исконској, првобитној лепоти. Њега људски грех није могао да измени.”¹ Небески свет, његови становници анђели, исијавају посебном лепотом, али ни он није коначни предмет за којим душа трага. Рај по Теофилу Антиохијском у погледу лепоте заузима средишње место између неба и земље.

По мишљењу Теодора Студита такође је неопходно тежити созерцању “анђелских и небеских сила, тамошње неизречене и неизјашњене лепоте, блиставога боравишта апостола, пророка, мученика и свих праведних; сам небески свод, Сунчева светлост, Месечев сјај, хорови анђела и сви други чулима приметни предмети- нису ту да би се на њима зауставили, него да бисмо уз њихово посредовање, созерцавајући Творца свега постојећега, сачували своју красоту неповређеном”²

Лепота Бога. Права и апсолутна Лепота садржана је надасве у божанској лепоти према којој душа тежи али коју људска реч није у стању да опише. “Заволимо ту лепоту и сачувајмо ту привлачност, не обраћајући пажњу на привлачност овога века и на лепоту тела и крви, јер то није красота него привид красоте, боље рећи трулеж и промена.”³

Најразвијенију дефиницију неизрециве лепоте Бога даје нам Дионисије Ареопагит. Речима и умом не можемо дочарати ту лепоту јер је она надсуштвена (ὑπερουσίον κάλον) и из ње се према свему излива лепота.. Кападокијски Оци говоре о блистању неизрециве божанствене лепоте.⁴

Сама природа Бога св. Василију Великом изгледа као лепота неизрецива (κάλλος ἀμήχανον) која снажно задивљује рањену душу, али се њено достојанство не може описати речима. Реално средиште те Лепоте јесте оваплоћени Логос зато се Теодор Студит пита “Шта је лепше од владике Христа? Шта је лепше од Господа чијом се красотом украшава све?”⁵ Климент Александријски каже да се Христова лепота није налазила само у телу него у лепоти душе. Лепота душе се огледала у добрим делима, а лепота тела у бесмртности. Господ је примио телесни облик да се не би људи повели за видљивом лепотом, већ да је превазиђу духовном лепотом. “Јер увек треба имати посла не са лепотом, него са оним што она означава.”⁶

¹ Старац Варсенуфије, Беседе, Смедерево, 1990, 48.

² В. В. Бичков, Византијска естетика, Београд, 1991, 110.

³ Т. Студит, у В.В. Бичков, нав. дело, 1991, 110.

⁴ PG 31, 909 C.

⁵ В. В. Бичков, нав. дело, 110.

Лепота је дакле у византијској патристици сам Бог односно једна од Божјих енергија којом Бог исијава и којом Он учествује у свету. По својој суштини Бог остаје непознат за човека, али се као лепота манифестује у свету. На трансцедентној равни лепота је код Византинца нераздвојива од појмова доброте, и истине. Као што је недељиво савршено божје биће, тако су недељиве и лепа доброта или добра лепота (*ἐν ἀγαθὸν καὶ καλόν*) у човеку који је обоготворен. Али овај појам треба разликовати од хеленског појма калокагије (*καλὸς κἀγαθός*) који се више односи на антрополошку равн, асоцирајући на етичко-естетски феномен. Византијски појам добре лепоте је пре свега онтолошко-гносеолошки појам.

У византијском погледу на свет лепота је само знак потенцијане хармоније бића, али још увек не и сама хармонија, само потенцијана лепота, али не и само биће лепоте. Она се појављује као одблесак раја у видљивом свету али није и сам рај. Зато живот на земљи за Византинце представља само "предукус" лепоте небеског света. "Предукус" је управо један естетски појам који у византијској патристици има онтолошко-естетско значење. У свету чисте естетике можда можемо наћи уживљавање, али не и љубав. Свака лепота је еротетична, она собом носи љубавну чежњу. У византијској мисли сам Бог који је врхунска лепота је и врхунска љубав. Бог је љубав зато што је личност (*ὑπόστασις*). Он своју љубавну лепоту исијава свету, а човекова душа одговара на ту љубав усхићењем и радошћу. Човек постаје истински леп када и сам постане личност, када своју душу уприличи Првообразом, када се улепша Првообразом лепотом.

Господ није оставио човека у непознању те врхунске лепоте. Најпре Бог преко творевине објављује величанство и лепоту божанске природе. Затим се преко закона и пророка Бог јавио човеку, да би се на крају у бескрајној љубави и лепоти објавио преко јединородног сина Исуса Христа. Бог је лепоту свога бића открио свету. А шта је са човеком? На њему самом је да узврати или не узврати понуђеној руци божјој. Јер лепота у свету није ништа друго, него позив Бога упућен човеку. На човеку је да својом слободном вољом и душом препозна тај божји призив, или ће се заустављати на појединачним лепотама проглашавајући их својим највећим животним вредностима. "Међутим прилазећи вратима и стигавши до њих, немојмо се тиме задовољити, већ снажно покуцајмо, докле нам се не отворе врата брачне ложнице и не угледамо красоту која је у њој."⁷

⁶ К. Aleksandrijski, Strom, VI, 151,4.

⁷ Ј. Дамаскин, Источник знања, Никшић, 1997, 55.

Sla|ana Risti} Gorgiev
BYZANTIUM CONCEPT OF BEAUTY

Concept of beauty in Byzantium philosophy is not separated from the idea of Love, Justice and Truth. The beauty of the creation is only the picture of Creator's beauty. This is the reason why the holly fathers of Byzantium do not recommend the stopping on the sensual beauty but suggest that soul should, over sensual beauty, up-raise toward God's beauty. Pacing back and forth toward God's beauty is the most divine creation act of one human life. The Beauty in Byzantium philosophy has a role of transfiguring ones soul and spirit.